

17. Yüzyıl İstanbul Kadınlarının Terekelerine Göre Bir Servet Unsuru Olarak Köle (1656-1676)

Slaves as an Element of Wealth of Istanbul Women in the 17th Century (1656-1676)

Şule İYİGÖNÜL ATASAĞUN*

ÖZ

Bu makale, 17. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul Suriçi'nde yaşayan kadınların servetlerinde yer alan köle, bir servet unsuru olarak incelenmiştir. Bu inceleme için 1656-1676 yılları arasında ait Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde yer alan kadın terekeleri kullanılmıştır. Bu mahkeme kayıtları orta halli Osmanlı halkına dair kayıtlar içermektedir. Bu kayıtların yanı sıra mukayese için aynı yıl aralığında ait askerî sınıfa ait tereke kayıtları içeren Kısmet-i Askerî Mahkemesi kayıtlarından da istifade edilmiştir. Buna göre Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde 591 kadın, 1230 erkek terekesi ve Kısmet-i Askerî Mahkemesinde yer alan 172 kadın, 610 erkek toplam 2603 tereke kaydı tespit edilmiştir. Bu terekelere göre 290 kişinin 583 kölesi bulunmaktadır. Makale konusu olan kadınlarda 21 kişinin köle sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Her iki mahkemede Suriçi halkına ait tereke kayıtlarının bulunmasından yola çıkarak o dönem İstanbul toplumunda köle kökenliler, köle sahibi olma, köle sahiplerinin cinsiyetleri, köle fiyatları, köle cinsleri ve isimleri, azad olan kölelere dair tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul, Kadın, Tereke, Servet, Köle, 17. Yüzyıl*

ABSTRACT

This article presents a study on the place of slaves as an element of wealth in the fortunes of women living in Istanbul Suriçi in the second half of the 17th century. For this study, women's probate records from the Mülga Beledî Kısmet Court between 1656 and 1676 were used. These court records contain records of the middle-class Ottoman people. In addition to these records, Records of the military class belonging to the Kısmet-i Askerî Court for the same year range were also used for comparison. Accordingly, 591 women and 1230 men's probate records were found in the Mülga Beledî Kısmet Court, and 172 women and 610 men's probate records were found in the Kısmet-i Askerî Court, totaling 2603 probate records. According to these probates, 290 people had 583 slaves. It is understood that 22 women who are the subject of the article owned slaves. Based on the fact that both courts have probate records belonging to the Suriçi people, findings have been made about slave originators, slave ownership, genders of slave owners, slave prices, types and names of slaves, and freed slaves in Istanbul society at that time.

Keywords: *Istanbul, Women, Probate Records, Wealth, Slave, 17. Century*

Extended Summary

Tereke is a resource group with rich data, but it has representation problems and limitations. Despite this problematic aspect, it is valuable in terms of getting information about the Ottoman society. It is becoming clearer day by day that it has an undeniable importance in studies on Ottoman society. In this study, estate records were used to investigate the slave ownership status

* Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, suleiyigonul@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9891-5257>).

of Istanbul women. Slaves were considered as an element of wealth in the fortunes of women living in the Suriçi of Istanbul in the second half of the 17th century. For this purpose, women's inheritances in the Mülga Beledî Kismet Court between 1656 and 1676 were examined. In addition, Kismet-i Askerî court records were used to make a comparison about the status of slaves in the wealth of middle-class women and the distribution of the slave population. As a result, there were 591 women and 1230 men in the Mülga Beledî Kismet Court; In Kismet-i Askerî, a total of 2603 inheritance records were found, 172 for women and 610 for men.

Inheritances were examined for the slave ownership status of Istanbul women. Although inheritances have rich data, they are a source group whose representation problems and limitations should be taken into consideration. Being aware of this problem, an investigation was carried out. The slave, which was included in the wealth of women living in the Walled City of Istanbul in the second half of the 17th century, was examined as an element of wealth. For this analysis, women's inheritances in the Repealed Municipal Kismet Court between 1656 and 1676 were used. In addition, Kismet-i Askerî court records were also used to make a comparison about the place of slaves in the wealth of women and the slave population. Accordingly, in the Mülga Beledî Kismet Court, 591 women's inheritances, as well as 1230 men's inheritance records belonging to the same court, and in Kismet-i Askerî, a total of 2603 inheritance records, 172 women and 610 men, were identified.

The inheritances used in the study point to Istanbul Suriçi as the location. By looking at the father names of the people in these records, an attempt was made to get an idea about the converted or freed population in Suriçi. The fact that the father's name is Abdullah means that the person is mostly a freedman or a convert. Based on this information, it was seen that 341 of 2603 inheritance records belonged to Abdullah's daughters/sons (13%). Considering the 341 men and women who owned inheritances and their spouses, it is thought that 694 people were freed people in the period we examined. In other words, there are 694 people who became free, having been emancipated and removed from their wealth, while they were part of someone else's wealth. It is understood that women were freed more often. In the Mülga Beledî Kismet, there are more inheritance records belonging to freed people than to those belonging to the military class. In other words, it can be said that in the 20-year period, there were more people of slave origin among middle-class Istanbulites than in the military class. Among the women in our study group, there are many freed women.

There are 21 women who own slaves. There are 22 slaves in total, all of them concubines. In other words, 4% of 591 women are slave owners. The slave element has a share of 1.2% in women's wealth. It ranks eighth among other wealth elements. Muslim women are the largest slave owners (94%). 71% of slave-owning women were wealthy women. In light of all this information, slave ownership was not common among middle-class Ottoman women from Suriçi. Most of the owners are wealthy women.

In the years 1656-1676, the average price of a concubine in Istanbul was 9,000 akçe, and the average price of a ghulam was 10,000 akçe. These prices are equivalent to the price of a modest house in Suriçi. Slave ownership is 19% among middle-class women and 81% among men. The most common type of slave owned by the people in this group is câriye (71%). It appears that men owned more slaves (85%).

Emancipation, which means the loss of an amount of wealth, was examined through the itkname documents in the books of the Mülga Beledî Kismet Court. In this 20-year period, there were 74 itknames, 46 of which belonged to female slaves and 28 to male slaves. Mostly men and non-Muslims freed their slaves. When the countries of origin of the freedmen were examined, it was determined that they were Russian, Georgian, Hungarian, French and Wallachian, respectively.

Giriş

Köle, eşya gibi alınıp satılabilen, hak ve fiil ehliyetinden yoksun, onu satın alan kimsenin mülkiyeti ve emri altında bulunan, özgürlüğü kaldırılmış kimsedir.¹ Tarihin her döneminde doğu ve batı kültürlerinde kölelik var olmuştur.² Savaş esirliği ve köle ticareti yanı sıra suç işleyenlerin, borcunu ödemeyenlerin, korsanlarca kaçırılanların, aileleri tarafından satılanların da köleleştirildiği bilinmektedir.³

Osmanlı toplumunda köleler, zengin halkın servetinin önemli bir parçasını oluştururdu. Osmanlı’da köleler genelde savaş esirleri arasından seçilirdi. Ordunun ve esir tacirlerinin gittiği yerlerde savaş sonrası esir pazarları kurulurdu. Köle kullanımı ekonomik açıdan birçok avantaj sağlardı.⁴ Köleler ayrıca yüksek mevki sahiplerine arz edilen ya da astatlara bağışlanan toplumun en değerli emtialarından olan bir hediye unsuru idi. Bu şekilde hediye veren ile alan arasında bir kaynaşma ve özdeşleşme sağlanırdı. Evliya Çelebi’nin annesi ve annesinin kuzeni Abhaz kökenli kölelerdi, I. Ahmed’e hediye olarak sunulmuşlardır. Padişah da bu kızı saray kuyumcusuna bağışlamıştı ki, bunlar Evliya Çelebi’nin babası ve annesi olacaktır. Annesinin kuzeni olan diğer köle ise 1650’de veziriazamlığa yükselen Melek Ahmed Paşa’dır.⁵

Osmanlı Devleti’nde köle ticareti önemli bir ekonomik faaliyet olarak görülmekte ve köleler sosyal hayatın çeşitli alanlarında istihdam edilmekteydi.⁶ Macar Györg, Türklere esir düşmesinin ardından yaşadıklarını anlatırken, savaşa askerlerle birlikte katılan köle tüccarlarından bahsetmektedir. Bazı tüccarların ise askerlik görevi üstlendiklerini ifade etmektedir.⁷ Savaşta esir alınanlar, bu tüccarlar aracılığıyla, askerlerin ve askerî zümrenin ganimetleri olarak satın alınmakta ve imparatorluğun dört bir yanına gönderilmekteydiler. Köleler

¹ Osmanlı’da köleden başka kul, bende, esir, Farsça gulâm, Arapça abd, rakik, memlûk, kinn, rakabe, vasîf, milkü’l-yemîn ve “kadın köle” anlamında câriye, odalık, Farsça keniz, Arapça memlûke, vasîfe, eme, gurra kelimeleri kullanılmıştır. Bkz. M. Akif Aydın ve Muhammed Hamidullah, “Köle”, içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2002).

² Hint, Çin, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Yunan, Orta Asya medeniyetlerin de kölelik vardı ve bahsi geçen şekillerde bu müessese beslenilmekteydi. Yunan ve Romalılar bunlara ilaveten, barbar olarak niteledikleri kavimleri kendileri için köle yaratıldığına inanmaktaydı. 9. yüzyılın sonlarından itibaren Venedikliler kilisenin karşı çıkmasına rağmen köle ticaretinde etkili olmuşlardır. Kaynaklarını çoğunlukla kaçırdıkları ya da satın aldıkları genç Slavlar oluşturuyordu. Batı dillerinde köle anlamına gelen “slave” sözcüğü Slav kölelerden mülhemdir. Bkz. Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38 (1981): 65-103.

³ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* IX, sy 12 (Aralık 2005): 214.

⁴ Bursa’da tekstil sektöründe mükâtebe usulüyle çalıştırılan esir işçiler, tüccarlar ise esirleri ve azadlı köleleri ticari temsilcileri olarak kullanırlardı. Bkz. Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-I*, 16. bs (Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2009), 215.

⁵ Madeline C. Zilfi, “Mahalledeki Mallar: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Bölüşüm Karşılaşması”, içinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*, Donald Quataert, Çev. Tanju Günseren (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 357.

⁶ Osmanlı toplumuna katılan köle sayısı ne kadardı sorusu akla gelmektedir. İncelenen dönem olan XVII. yüzyıl üzerinden bakıldığında, Halil İncalcık’ın Rus kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre 1607-1645 arası Kırım akınlarında elde edilen Rus köle sayısı için tahmini olarak aşağıdaki tabloyu vermiştir. Bkz. Halil İncalcık, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2008, 147. 1607- 1645 yılları arası Rus kaynaklarına göre; 126.840 kişi köle olarak Osmanlı topraklarına getirilmiştir. Zübeyde Güneş Yağcı, 1606-1607 yılına ait İstanbul Gümrük Defterine göre, bir yıllık süreçte 3,488 kişinin köle olarak İstanbul’a getirildiğini tespit etmiştir. Bkz. (Yağcı, 2017, s. 221). Jean du Mont 1691’de, her yıl Osmanlı’ya 50.000 köle girdiğini belirtmektedir. Bkz. Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İletişim Yayınları, 2003), 328.

⁷ Esirlerin ve seyyahların gözüyle kaleme alınmış Osmanlı hakkındaki hatıratlar mühim kaynaklardır. Bkz. Ümit Ekin, “Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı Toplumunda Köleler”, içinde *Osmanlı Devleti’nde Kölelik Ticaret, Esaret*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan (İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017), 187-209; Macaristanlı György, *Türkler, Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme*, Çev. Lale Aslan Özcan (İstanbul 2009: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2009), 11-50.

ticari hayatta üretim sektöründe çalıştırıldıkları gibi ev içi hizmetlerde de kullanılmaktaydılar. Gelibolulu bu köleler için “müştera kul” ifadesini kullanmaktadır.⁸ Saraydan sivillere kadar herkesin -maddi gücü yeterliyse- köle sahibi olabildiği görülmektedir. Gayrimüslimlerin de Osmanlı tebaası olmak ve gayrimüslim köle almak kaydıyla, bazı yasaklamalara rağmen, köle sahibi oldukları görülmektedir. Avrupa’da esir edilen Türklere uygulanan toplu vaftizlerle hristiyanlaştırma baskısı, Osmanlı topraklarında görülmemiştir.⁹ Dinini yaşamaya devam eden köleler olduğu gibi, dileyen gayrimüslim köle de müslüman olabilmekteydi. Ancak müslüman olduktan sonra sahibi bir gayrimüslim ise müslüman kölesini ya bir müslümana satmak ya da azad etmek zorundaydı. Diğer yandan müslüman bir aileden gelen kimsenin de köle olarak satılması yasaktı.

Osmanlı toplum hayatında hizmet sektörü için önemli bir yere sahip olan köle, sahibi için de kıymetli bir yatırımdır. Busbecq, bir kimsenin zenginliğinin sahip olduğu esir sayısına göre ölçüldüğünü, bir esiri bile olmayanın fakir sayıldığını belirtir.¹⁰ Köleler her zaman pahalı bir mal-ı nâtik olagelmıştır.¹¹ Sahiplerinin servet birikimine katkı sağlayan bir unsur olduğu terekelerde görülmektedir. Tereke ölen kimsenin geride bıraktığı taşınır-taşınmaz mal varlığına verilen isimdir. Bunların İslam miras hukukuna göre taksimi yapılmaktadır ki, buna da kısmet denilmektedir. Bu miras taksimi aile arasında yapılırken bazı mecburiyetler veya mirasa dair yaşanan çekişmelerde mahkemeye getirilmekte ve bu taksim muamelesi burada yapıp kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıtlara tereke kayıtları denilmektedir. Terekeler Osmanlı toplumunu tanımamız için önemli verilere sahiptir. Ancak tüm toplumun tereke kaydının yapılmaması, tereke sahibinin sahip olduğu her şeyin kaydedilmemiş olma ihtimali ve makalenin konusu olan kölelerin azad edildiği veya öldüğü için terekede yer almaması gibi durumlar söz konusudur. Bu da kullanılan kaynağı sınırlı hale getirmektedir. Terekelerin temsiliyet problemi ve sınırlılığı unutulmadan kesin yargılardan kaçınılması ve değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Makalenin öznesi İstanbul Suriçi’nde yaşayan sıradan diğer bir deyişle orta halli kadınlardır. Faroqhi ve Artan, Osmanlı toplumunda yer alan saray mensubu ve seçkinler muhiti dışında kalan daha aşağı statü ve/veya gelir gruplarını oluşturan sıradan insanları orta halliler olarak tanımlamıştır.¹² Bu tanımlama referans alınarak, çalışmamızda orta halli kadın ifadesi kullanılmıştır. Mülga Beledî Kısmet ve Kısmet-i Askerî tereke kayıtları incelenerek, 20 yıllık bir süreçte azad edilen kölelerin sayısı, köle sahiplerinin kimlikleri, kölenin servet oluşumuna etkisi, köle fiyatları ve nitelikleri, ümm-i veled statüsündeki câriyelerin durumu gibi konular ele alınmıştır.

1. Suriçi’nde Köle Kökenliler ve Köle Sahipliği

Osmanlı arşiv belgelerine göre, baba ismi *Abdullah* olan kişilerin çoğunlukla eski köle veya yeni müslüman olduğu bilinmektedir. Bu kişiler için Mülga Beledî Kısmet sicillerinde nadiren *Abdulvehhab* ve *Abdulmennan* gibi isimlerin de kullanıldığı görülmüştür.¹³ Kısmet-i Askerî

⁸ Cornell H. Flesicher, *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Haz. Ekrem Çakıroğlu, Çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996), 13.

⁹ II. Viyana Kuşatmasından sonra Macar topraklarında yaşayan özellikle yönetici sınıfa mensup binlerce Türk kadın, erkek, çocuk esir edilmişler, toplu vaftiz törenlerinden sonra Avusturya, Frankonya, Bavyera, Saksonya, aşağı Almanya, Silezya, Vestfalya ve Hannover bölgelerine yerleştirilmişlerdir. (Coşan, 2008, s.43-60).

¹⁰ Ogier Ghiselin Busbecq, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutoğlu (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 31, 1974), 99.

¹¹ Mal-ı Natık: Konuşabilen mal. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, Çev. Hamit Çalışkan (İstanbul, 2009), 110.

¹² Tülay Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası”, içinde *18. yy Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 57.

¹³ H. Sahillioğlu, bunun daha anlaşılabilir olması için köle menşeli kimseler için “... b. Abdullah’l-hür” ya da mühtedi ise “... b. Abdullah” V. L. Menage, “Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II.”, içinde *Documents*

defterlerinde *Abdülmennan* ismine daha fazla rastlanmıştır. Bu isim hem erkek hem kadın terekelerinde görülmektedir. Askerî sınıfa mensuplarda bu isme daha sık rastlanmasının sebebi Sahillioğlu'nun belirttiği gibi olmalıdır.¹⁴ Baba adı *Abdullah* olan kişilerin her zaman köle veya mühtedi olmadığı ancak metinlerdeki köle isimlerinin bu konuda ipucu verdiği belirtilmelidir. İncelediğimiz metinlerde köle isimleri bu hususta oldukça yardımcı olmaktadır. Köleler için kullanılan isimler oldukça bariz olup, “köle isimleri” başlığı altında ayrıca incelenmiştir. Köle menşe'li insanların baba isimlerinin Abdullah olması ve köleler için sıklıkla kullanılan isimlere sahip olmaları dolayısıyla bunlar köle olarak kabul edilmiştir.

Sahillioğlu, Bursa'da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yerlerini incelerken, Bursa nüfusunun ne kadarının köle olduğu bilgisinin de izini sürmüştür. Çalışmasında, Bursa'da “Azatlı ve Köle Nüfusu Tahminleri” başlığına yer vermiş, köle nüfusu tespit etmeğe çalışmıştır. Bunun için iki aşamalı bir usul takip etmiştir. İlk olarak, vergi ve sayım defterlerine bakmış, 1492-1493 ve 1501-1502 yıllarında 2.289 kişinin %15'inin azadlı olduğunu tespit etmiştir. İkinci olarak, elde ettiği bilgilerin Bursa tereke defterlerinden iki defter üzerinden sağlamasını yapmıştır. Buradan elde edilen sonuca göre azadlıların sayım defterinde bulunanın iki katı olduğu belirlenmiştir. Sayım defterleri önemli bir kaynak olmasına rağmen, bu defterlerde bazı mahallelerin eksik olması, kaydedilen kişilerin çoğunun baba isimlerinin bulunmaması, kaydedilen kişilerin daha çok vergi ödeyen kişiler olması, bu defterlerden elde edilen bilginin güvenilirliğini azaltmaktadır. Terekelerin bu anlamda sağlama yapma imkânı vermesi, hatta daha fazla bilgiye ulaşılması açısından Sahillioğlu'nun çalışmasına önemli katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında Sahillioğlu Bursa'daki şehir nüfusunun üçte birinin köle menşe'li olduğunu belirtmektedir.¹⁵

Sahillioğlu'nun bu konuya dikkat çekmesi, çalışmamızdaki tereke kayıtlarından, İstanbul Suriçi'ndeki azadlı nüfusu tespit etmemiz hususunda ilham kaynağı olmuştur. İncelenen Mülga Beledî Kısmet Defterlerindeki veriler 1656-1676 yılları içerisinde Suriçi'nde yaşayan 591 kadından 101 kadının (%17) baba adının Abdullah olduğunu göstermektedir. 1230 erkekten 109 (%9) erkeğin baba ismi Abdullah'tır. Kadınlarda babanın köle asıllı olma durumu erkeklere göre yaklaşık iki kat fazladır. Kısmet-i Askerî Mahkemesinde 1659-1675 yıllarında 172 kadının

---

from *Islamic Chanceries*, Edt. Samuel M. Stern (Oxford: Bruno Cassirer, 1965), 112-18.

¹³ Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, 107-108, 122.

¹³ Kısmet-i Askerî Defterlerinde çok sayıdaki erkek terekesinde sadece ölenin ismi yazılmış baba ismi boş bırakılmıştır. Bu sebepten *Abdullah oğlu* kaydı daha fazla olabileceği akla gelmektedir. Burada sadece kaydedilen *Abdullah* ismi sayılmıştır.

¹³ Faroqhi, 17. yüzyılda İstanbul'da azad edilen kölelerin çoğunlukla kadın olduğu belirtir. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev. Çağdaş Sümer (İstanbul: Akılçelen, 2018), 163.hü'l-mühtedi” şeklinde ifade edildiğini belirtmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1980 Özel Sayısı, Ankara 1979, 85. Makalenin kaynak grubunu oluşturan, Mülga Beledî Kısmet Defterlerinde 20 yıllık süreçte 1821 tereke kaydında, itk hüccetlerinde bu ifadelerin kullanılmadığı görülmüştür.

¹⁴ Bu isimlerin elbette herhangi bir Müslümana da ait olması ihtimal dâhilindedir. Itkname, isbat-ı itk hüccetleri üzerinden bu değerlendirme yapılmıştır. H. Sahillioğlu, “XVI. asır ve daha sonraki yıllarda, devletin ileri kademelerine kadar yükselmiş zevatın, Abdullah kelimesi altında yatan gerçekten incindikleri için bunun yerine baba adı olarak “Abdülmennan” adını kullanıyorlardı.” şeklinde tespit etmiştir. Bkz. Sahillioğlu, 85. Sıradan halk arasındaki köleler için bu ismin kullanımı kimliğini saklamaktan ziyade efendilerinin uygun görmesi olmalıdır. Menage, 15 yy.'da Osmanlı'nın ileri gelenleri haline gelenlerinin kendilerini ayırt etmeyi tercih ederek Abdüllatif veya Abdurrahim isimlerini aldıklarını belirtir. Bkz. V. L. Menage, “Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II.”, içinde *Documents from Islamic Chanceries*, Edt. Samuel M. Stern (Oxford: Bruno Cassirer, 1965), 112-18.

¹⁵ Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, 107-108, 122.

55'inin (%29), 610 erkeğin 76'sının (%12) baba isimleri Abdullah'tır.¹⁶ Aynı şekilde bu tereke sahiplerinin eşlerinin baba isimleri Abdullah olanlar da hesaba katıldığında toplam (hem Mülga Beledî hem Kısme-i Askerî'de yer alan) 694 kişinin *bin/binti Abdullah* oldukları görülmektedir. Suriçi'nde köleler için kullanılan isimlere sahip ve bin/binti Abdullah olan bu kimselerin mühtediden ziyade köle menşe'li oldukları kabul edilebilir.

Tablo 1. Köle Kökenli Tereke Sahiplerinin Sayısı (1656-1676)

Kısme Mahkemeleri	Terekesi Olan Kadın Sayısı	Eşleri	Terekesi Olan Erkek Sayısı	Eşleri	Toplam
Mülga Beledî Kısme	101	16	109	167	393
Askerî Kısme	55	3	76	167	301
Toplam	156	19	185	334	694

Azadlı oldukları varsayılan 204 erkek ve 490 kadındır. Kadınların daha çok azad edildikleri ve sayılarının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Sıradan insanlarda köle menşe'li olanların sayısının askerî sınıfa göre daha fazla olduğu görülmektedir. Mülga Beledî Kısme ve Kısme-i Askerî Mahkemelerinde yer alan 2603 tereke kaydının 341'inde, yani %13'ünde tereke sahiplerinin köle kökenli oldukları anlaşılmaktadır. Bu insanlar büyük ihtimalle azad edilmiş "harâyir-i asliye gibi hür" olmuş kimselerdir.

İncelenen tarih aralığında, bir câriye fiyatı ortalama 9.000 akçe, bir gulâm fiyatı ortalama 10.000 akçedir. Köle kökenli olabilecek 156 kadın için 1.404.000 akçe, 185 erkek için ise 1.850.000 akçe değer biçilmiştir. Bu verilerden yola çıkarak, toplam 3.254.000 akçe tutarındaki bu büyük meblağın, İstanbul iktisadî hayatındaki köleliğin ekonomik boyutunu açıkça gösterdiğini iddia edebiliriz.

2. Servet Birikiminde Kölenin Yeri

Köle mülkiyeti, servet birikiminde önemli bir faktördür. Mülga Beledî Kısme'teki kadın terekelerine göre, 591 kadından 21'i köle sahibiydi (%4).¹⁸ Bu kadınların toplam köle değeri 189.600 akçedir. Genel servet toplamı olan 15.756.419 akçe içerisinde %1,2 oranında yere sahiptir. Diğer servet unsurları arasında sekizinci sırada yer almaktadır. Öztürk, Kısme-i Askerî'de, toplam servet tutarında köle unsurunu %2,76 oranında tespit etmiştir.¹⁹ Sahip olunan köle türü câriyedir. 21 kadının 22 câriyesi vardır, gulâm bulunmamaktadır. Câriye sahibesi

¹⁶ Kısme-i Askerî Defterlerinde çok sayıdaki erkek terekesinde sadece ölenin ismi yazılmış baba ismi boş bırakılmıştır. Bu sebepten *Abdullah oğlu* kaydı daha fazla olabileceği akla gelmektedir. Burada sadece kaydedilen *Abdullah* ismi sayılmıştır.

¹⁷ Faroqhi, 17. yüzyılda İstanbul'da azad edilen kölelerin çoğunlukla kadın olduğu belirtir. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlılar Kültürel Tarih*, Çev. Çağdaş Sümer (İstanbul: Akılçelen, 2018), 163.

¹⁸ Bu sayının daha fazla olma ihtimali bulunmaktadır. Kadınların öldükten sonra câriyelerini azad ettiklerine dair pek çok hüccetin bulunması bunu göstermektedir. Bu nedenle elde ettiğimiz bilgi sadece tereke kayıtlarında mevcut olan kölelere aittir. Mesela; Çadırcı Ahmed Mahallesi'nde vefat eden Mihri Bt. Derviş'in ölümünden hemen sonra azad edilmiş Gülistan bt. Abdullah'tan (Mülga Beledî Kısme 4/68b), Karabaş Mahallesi sakini Saliha Bt. Abdullah'ın Melek ismindeki câriyesi azad edilmiştir. (Mülga Beledî Kısme, 6/48a).

¹⁹ Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 189.

olanların 2'si gayrimüslimdir ve %10 oranındadır.²⁰ 19'u müslümandır, %90 oranındadır. Cârîyelerin kıymeti 3.600 akçe ile 13.000 akçe arasındadır.

Tablo 2. Beledî Kısım'te Yer Alan Kadınların Köleleri ve Servet Miktarları (1656-1676)

Kadınlar	Kişi Sayısı	Köle Tutarı (Akçe)	Servet (Akçe)	Yüzde
Müslüman	19	179.000	1.686.898	%94
Gayrimüslim	2	10.600	84.733	%6
Toplam	21	189.600	1.771.631	%100

Tablo 2'ye göre, kadın kölelerin büyük çoğunluğu (%94) müslümanlara aittir. Cârîye sahibi kadınların servet tutarı 1.771.631 akçedir. Kölesi olan kadınların servetinde köle %11'lik bir paya sahiptir. Bu kadınların 8'inin babası *el-Hac*, 1'inin *seyyid*, 3'ünün babası *Abdullah* unvanlıdır. Eşleri bakımından incelendiğinde 4'ünün eşi *çelebi*, 4'ünün *el-Hac*, 2'sinin *Ağa*'dır. Kadınların 7'si *hatun*, 1'i *hanım*, 1'i *şerîfe* unvanlı ve 10'u unvansızdır. Buna göre köle sahibi olmada unvanlılar %43, unvansızlar %48, muhtemelen geçmişte kendileri de köle olan Abdullah kızları %14 oranındadır. Kadınların büyük kısmının baba ve eşlerinin unvanlı olmalarına bakılarak, köle sahibi olmalarında baba ve eş servetlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Cârîye sahibi kadınların servetleri incelendiğinde, altı kadının *orta sınıf* (10.000 akçeden üzerinde), on kadının *iyi halli* (50.000 akçe üzerinde), beş kadının *zengin* (100.000 akçe üzerinde) olduğu görülmektedir. Yüksek fiyatlarda satılan cârîyelere sahip olmak için, yüksek miktarda servete sahip olunması gerektiği sonucuna varılmaktadır.²¹ Orta sınıftaki kadınların sahip olduğu cârîyelerinin ise diğerlerine göre nispeten düşük fiyatta olduğu söylenebilir.

Mülga Beledî Kısım'teki 1230 erkek tereke kaydından 96'sının köle sahibi olduğu görülmektedir (%8). Bu erkeklerin 70'i müslüman (%73), 26'sı gayrimüslimdir (%27). Kölelerin 123'ü cârîye (tutarı 789.230 akçe), 65'i gulâm (tutarı 649.235 akçe) olup toplam sayıları 188'dir. Kölelerin tutarı 1.438.465 akçe, köle sahiplerinin toplam serveti 19.348.776 akçedir. Orta halli erkeklerin servetlerinde köle %7'lik bir paya sahiptir.

İstanbul Suriçi'nde köle sahibi olma temayülünün daha iyi anlaşılabilmesi için Kısım-i Askerî'de aynı süreç içerisindeki tereke kayıtlarına da bakılmıştır. Kısım-i Askerî'de yer alan

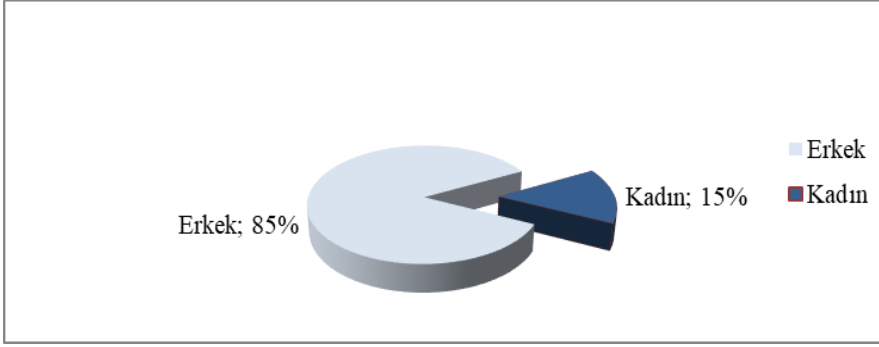
²⁰ Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin Müslüman olmayan köle sahibi olmalarına izin verilmekle beraber, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1559 yılında Bursa kadısına gönderilen bir fermanla Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin köle sahibi olmaları tamamen yasaklanmıştır. Akabinde diğer Osmanlı şehirlerine de ferman gönderilmiş, yasaklanmıştır. Lakin bu yasağın sıklıkla ihlal edilmesi üzerine, 1650'den önce gayrimüslimlerin köle sahibi olma yasağı kalkmıştır. Bkz. Ali İhsan Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", *İstem*, sy 9 (2007): 141. XVII. yüzyıl başlarına kadar gayrimüslimlere köle satışı yasaktı. Ancak dostları olan bir Türk aracılığıyla köle alıyorlardı. Sonlandığını belirtse de Mülga Beledî Kısım Defterlerinde daha erken bir tarih olan 1655 yılında köle sahibi gayrimüslimlerin bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar gayrimüslimlere köle sahibi olma yasağı kalkmış olsa dahi, sayılarının az olduğu anlaşılmaktadır. 1689 kanunu ile gayrimüslimlerin köle sahibi olmaları kabul edilmiştir, çünkü sahip oldukları köleler için devlete vergi ödüyorlardı. Bkz. Robert Mantran, *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Eren Yayınları, 1965), 113. Diğer taraftan gayrimüslimlerin sahip olabileceği kölelerin yaşlarına sınırlama getirilmiştir. Küçük yaşta köle sahibi olmalarına izin verilmemiş, onların da 1714 yılında Müslümanlara satılması emredilmiştir. Zaman zaman bu yasaklar esnemiş bir süre sonra tekrar geri getirilmiştir. Bkz. Karataş, "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", 140-41. 1731 yılında Kıbrıs'ta gayrimüslimlerin köle sahibi olabildikleri görülmektedir Bkz. Ümit Güler, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 54 (2018): 123.

²¹ İnalçık, 15. Yüzyılda Bursa'da zenginlerin genellikle birkaç erkek ve kadın kölesi olduğunu ve bu köleleri dokumacı ya da ticarî temsilcileri olarak kullandıklarını belirtir. Bkz. Halil İnalçık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History* 29, sy 1 (1969): 109.

kadın tereke kaydı toplamı 172 olup, 23 kadının köle sahibi olduğu belirlenmiştir (%13). Bu kadınların köleleri arasında sadece 4 gulâm bulunurken, câriye sayısı 28'dir. Kısmet-i Askerî'de bulunan 610 erkek tereke kaydından ise 150'sinin köle sahibi olduğu anlaşılmaktadır (%25). Köle sahiplerinin 149'u müslüman (%99), sadece biri gayrimüslimdir (%1)²². Kölelerin 239'u câriye, 102'si gulâmdır ve toplam sayıları 341'tir.

Tablo 3. Kadın- Erkek Köle Sahiplerinin ve Kölelerinin Sayıları (1656-1676)

Kısmet Defterleri	Köle Sahibi Kadın (Kişi)	Yüzde (%)	Câriye (Kişi)	Gulâm (Kişi)	Köle Sahibi Erkek (Kişi)	Yüzde (%)	Câriye (Kişi)	Gulâm (Kişi)	Köle Sayısı Toplam	Köle Sahipleri Toplam
Mülga Beledî	21	%19	22	0	96	%81	123	65	210	117
Askerî	23	%13	28	4	150	%87	239	102	373	173
Toplam	44	%15	50	4	246	%85	362	167	583	290

Grafik 1. Suriçi'nde Köle Sahipliği Oranı (1656-1676)

Mülga Beledî Kısmet ve Kısmet-i Askerî sicillerinde 1656-1676 yılları arasında kaydedilen 583 kölenin %71'inin câriye, %29'unun gulâm olduğu görülmektedir. Cârîyelerin %69'u Beledî Kısmette yer alan terekelerde, %72'si Kısmet-i Askerî'de yer alan terekelerde bulunurken, gulâmların %31'i Beledî Kısmet'te, %28'i Kısmet-i Askerî'de yer almıştır. Bu veriler, Osmanlı Devleti'nde köleliğin cinsiyete göre farklılaştığını ve kadın kölelerin erkek kölelere göre daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesinde köle sahiplerinin sayısı 117 olup, bunların %18'i kadın, %82'si erkektir. Erkeklerin kadınlardan daha fazla köle sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Kısmet-i Askerî tereke kayıtlarında da benzer bir tablo vardır: Kadınlar %13, erkekler %87 oranında köle sahibidirler. Bu sonuçlar, Öztürk'ün İstanbul Kısmet-i Askerî'de (1591-1669 yılları arası) tespit ettiği sonuca yakındır.²³ Kadınların köle sahibi olma oranının erkeklere göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. 591 kadından sadece %4'ü köle sahibidir. Kadınların yüksek meblağlı kölelere nasıl sahip oldukları hakkında incelenen metinlerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kendileri satın almış olabilecekleri gibi, mehir karşılığı almış olabileceği, eş ya da aile bireylerinin hediyesi de olabileceği düşünülmektedir. Kadına ait câriye sadece kendi

²² Bu oranın düşüklüğü Kısmet-i Askerî Defterlerinde askerî olan gayrimüslimin az olmasından ve dolayısıyla Kısmet-i Askerî defterine tereke kayıtlarının az yansması ile alakalıdır. Gayrimüslimlerin köle sahipliği hakkında bir kanyana varmak, bu veriye bakarak değerlendirmek hatalı olabilir.

²³ Öztürk'ün köle sahibi erkeklerin %83, kadınları %17 olarak tespit etmiştir. Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, 202.

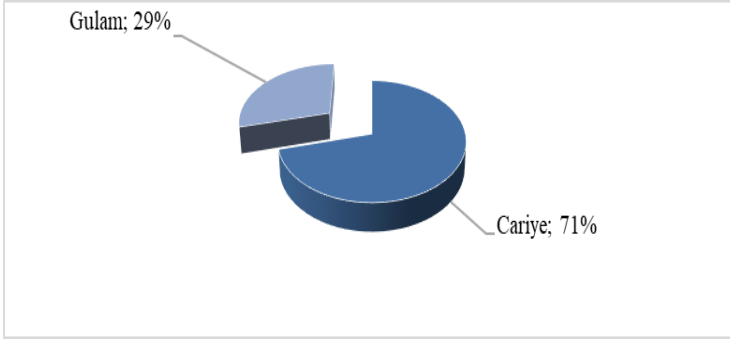

hizmetine mahsus olup, eşi kendi câriyesi olarak kullanamaz.²⁴ Dolayısıyla köle eve ait değil, bireye ait bir mülkiyettir. Küçük çocukların veya küçük çocuklu ebeveynlerin terekesinde, sağlığında ya da öldükten sonra (vasîsi tarafından) sağire/sağirin bakımı için alındığına dair bilgiler mevcuttur.

17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da sahip olunan kölelerin cinsiyetleri, köle cinsiyeti tercihinin ne yönde olduğunu ortaya koymak için Tablo 4 hazırlanmıştır.

Tablo 4. Sahip Olunan Köle Cinsiyet Oranı

Köle Cinsiyeti	Beledilerde Köle Sayısı	Yüzde (%)	Askerîlerde Köle Sayısı	Yüzde (%)	Toplam Köle Sayısı	Yüzde (%)
Câriye	145	%69	267	%72	412	%71
Gulâm	65	%31	106	%28	171	%29
Toplam	210	%100	373	%100	583	%100

Grafik 2. Suriçi’nde Tercih Edilen Köle Cinsi Oranı

Tablo 4’te Mülga Beledî ve Kısmet-i Askerî’deki kölelerin cinsiyet ve sayısal dağılımları sunulmaktadır. Buna göre toplam 583 kölenin %71’i câriye iken %29’u gulâmdır. Sadece Mülga Beledî Kısmet defterleri değerlendirdiğimizde %69 câriye, %31 gulâmdır. Askerî sınıfın câriye tercihi %72, gulâm tercihi %28’dir. Bu verilere göre, Beledî Kısmet’te ve Kısmet-i Askerî’de yer alan terekelerdeki köle cinsiyetinin benzer bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Öte yandan Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri” adlı çalışmasında 1550-1625 yıllarına ait terekelerden tespit ettiği verilere dayanarak Edirne’deki kölelerin %33’ünün câriye, %67’sinin ise gulâm olduğu anlaşılmaktadır. Barkan’a göre Edirne’deki gulâmların fiyat ortalaması 4.700 akçe iken, câriyelerin fiyat ortalaması 5.700 akçedir.²⁵ Edirne’de gulâmların fazla olmasının sebebi ise Edirne’de çok sayıda çiftlik bulunması ve tarım faaliyetlerinin yoğun olması nedeniyle insan gücüne duyulan taleptir.²⁶

Terekelerde işgücü olarak kullanılan köleler *işçi gulâm/câriye* ifadesi ile kaydedilmektedir. Bu ifadeyle kaydedilen köleler sadece bazı erkek terekelerinde görülmektedir; kadın terekelerinde rastlanmamıştır. Suriçi’ndeki kadınların köleleri ise genellikle ev işlerinde çalıştırılmak üzere *hane-i memluke* adıyla satın alınmıştır.²⁷ Seyyahlar, ev hizmetlerinde çalışan bu kölelerden güzel

²⁴ Suraiya Faroqhi, *Women in the Ottoman Empire (A social and Political History)* (IB Taurus, 2023), 49.

²⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, *Belgeler* III, sy 5-6 (1966): 81-434.

²⁶ Halil İnalçık, *Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar’, Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak (İstanbul, 2010), 21.

²⁷ Mülga Beledî Kısmet, 4/39b (R. ahir 1079 – Eylül 1668).

ve eğitilmiş olanların Osmanlı toplumunda statü sembolü sayıldığını belirtir.²⁸ Gulâm kaydına, Kısmet-i Askerî'deki bir kadın terekese hariç, sadece erkek terekelerinde rastlanmıştır. Bu verilerden hareketle İstanbul Suriçi'nde kölelerin üretim (dokuma, ziraat vb.) amaçlı işgücü ihtiyacını karşılamak için değil de ev hizmetlerinde efendilerine destek olmak için alındıkları sonucuna varılabilir.

Mülga Beledî Kısmet'ten elde edilen verilere göre 20 yıl içinde câriye fiyatının ortalama 9.000 akçe, gulâm fiyatının ise 10.000 akçe olduğu görülmektedir. Câriye fiyatı 900 akçe ile 20.000 akçe, gulâm fiyatı 3.000 akçe ile 25.200 akçe arasındadır. Kısmet-i Askerî'de ise câriye fiyatı 600 akçe ile 50.000 akçe, gulâm fiyatı da 800 akçe ile 80.000 akçe aralığındadır. Kısmet-i Askerî'deki köle sahiplerinin servetlerinin ise 50.000 akçeden fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı dönem için, Konya'daki köle fiyatlarına bakıldığında, 1660-1681 tarihleri arasında Konya'da köle fiyatlarının 6.000 akçe ile 20.000 akçe arasında olduğu görülmektedir.²⁹ 1670 senesinde Sofya'da 3.600 akçe ile 20.000 akçe aralığında seyretmektedir.³⁰ 1630-1670 yılları arasında Bursa'da köle fiyatı 10.179 akçe, 1671-1700 yılları arasında ise 9.639 akçedir. 1686-1717 yılları arasında Şam'da köle fiyatları 68 gurusun üzerindedir. Halep'te 18.yüzyılda köle fiyatları 20 ila 250 kuruş arasında idi.³¹ Bursa'da 15. yüzyılın ikinci yarısında câriyeler 1.500 akçe ile 5.000 akçe civarında satılırken, şarkıcı, rakkase gibi hususiyetleri olanlar 6.500 akçe ile 10.000 akçe civarında değer bulmaktaydı. Altınla ifade edildiğinde fiyatlar 175 altından 250 eşrefi altına kadar yükselmekteydi.³² Kıbrıs'ta 17. yüzyılda köle fiyatları 4.000 akçe ile 10.000 akçe olarak belirlenmiştir.³³ Edirne'de 1703-1727 yıllarında köle fiyatları 6.000 akçe ile 96.000 akçe arasında değişmektedir. Şimdiye kadar tarafımızdan yapılan alan çalışmasında en yüksek köle fiyatı Oğuz'un çalışmasında tespit edilmiştir.³⁴

Buna göre câriye ve gulâm toplam tutarlarına göre hesaplandığında Beledî Kısmet'te câriye tutarı 1.305.000 akçe, gulâm tutarı 650.000 akçedir. Askerî Kısmet'te câriye tutarı 2.700.000 akçe, gulâm tutarı 1.166.000 akçedir. Beledî Kısmet (câriye 9.000 gulâm 10.000 akçe) ve Kısmet-i Askerî defterlerindeki (câriye 10.000, gulâm 11.000 akçe) ortalama köle fiyatlarına göre hesaplanmıştır. 1656-1676 yıllarında Suriçi'ndeki Beledî ve Kısmet-i Askerî'de tespit edilen 583 kölenin toplam tutarı 5.821.000 akçedir.

Beledî Kısmet'te kadınlarda câriye sahipliğinde müslüman kadınlar çoğunluktadır. Bu kadınlardan biri olan Saime bt. İbrahim'in annesi, çocuğuna bakması için bir câriye satın almıştır.³⁵ Ancak Saime küçük yaşta ölünce, câriye için verilen meblağ terekeden masraf olarak düşülmüştür. Bu çocuğun daha önce babası ve kız kardeşi ölmüş, annesi sağdır. Saime vefat ettiğinde ise, anne Ayşe hamiledir. Anne kızı vefat ettiğinde bu câriyeyi doğacak çocuğuna hizmet için alıkoymaktansa satmayı tercih etmiştir. Beledî Kısmet'te ayrıca, yetim ya da öksüz çocuklara bakmak için, anne yahut baba tereke kayıtlarından câriye alımı yapıldığı görülmektedir. Bu

²⁸ Lady Montagu, *Şark Mektupları*, Ter. Ahmed Refik, Haz. Dursun Gürlek (İstanbul: Timaş Yayınları, 1998), 63.

²⁹ İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17.yüzyıl başı)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9, sy 9 (1989): 168.

³⁰ Rossitsa Gradeva, "Osmanlı Taşra Toplumunda 'Zengin' Portresi: 1670'lerde Sofya", içinde *Osmanlı Taşra İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy (Küre Yayınları, 2021), 260.

³¹ Fariba Zarinebaf, "Women, Patronage and Charity", içinde *Beyond the Exotic- Women's Histories in Islamic Societies*, Ed. Amira El-Azhary Sonbol (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006), 100.

³² Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", 112. Busbecq, genç ve güzel esirlerin bir de maharetleri varsa, bu meziyetleri dolayısıyla değerinin iki misline yükseldiğini belirtir Bkz. Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, 100.

³³ Güler, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)", 121.

³⁴ 96.000 akçe kıymetindeki caryenin özelliklerine dair bir bilgi verilmemiştir. Sahibinin Sultan I. Mahmud'un Vakıf Kâtibi olan El-hac Mehmed Efendi b. Abdullah olduğu tespit edilmiştir. Gülser Oğuz, "Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği" (Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013), 155.

³⁵ Mülga Beledî Kısmet, 4/48b (C. ahire. 1079 – Kasım 1668).

çocuklar büyüdüğünde dâye câriyelerini yanında tutmaya devam edebilirler ya da servetlerinin bir unsuru olarak satıp nakde çevirebilirlerdi.

3. Kölenin Özellikleri

Esir piyasasında kölenin fiyatını belirleyen faktörler arasında yaş, cinsiyet; kadınlar için güzellik, erkekler için fiziksel güç, hüner ve kabiliyet gibi özellikler yer almaktaydı. Köle satın alanlar, kaçma riski olan kölelere daha az para ödemeyi tercih etmekteydiler. Bu nedenle kaçmış ve yakalanmış kölelerin fiyatları düşük oluyordu. Kaçkın köle, yeni alıcısı için riskli bir yatırım haline dönüşüyordu.³⁶ Kaçkın köle olması fiyatı etkileyen bir unsur haline gelmekteydi.³⁷

Köle fiyatları konusunda en önemli kaynaklar tereke defterleridir.³⁸ Tereke kayıtlarında mirasın bir parçası olan kölelerin bazı özellikleri de kaydedilmiştir. Kölelerin nereli oldukları, varsa özürleri, bakire olup olmadıkları, çocukları, aileleri, sağır/sağire³⁹ gibi nitelikleri üzerinden bir kıymet biçilmekte zaman zaman bu özellikleri ile terekelere kaydedilmektedirler. Beledî Kismet ve Kismet-i Askerî defterlerinde yer alan tereke kayıtlarına göre kölelerin özellikleri ve fiyatları şu şekildedir.

Tablo 5. Kölelerin Özelliklerine Göre Fiyatları

Özellikleri Belirtilen Köleler	Fiyatları (Akçe)
Arap câriye	7.920
Arap gulâm	8.400
Abaza	26.000
Gulam	12.000
Çerkes câriye	8.000
Dâye	3.600-16.000
Frenji câriye	8.400

³⁶ Kaçkın köle, abd-ı abık, yave, kölenin sahibinden kaçtıktan sonra kullanılan ifadelerdir. Kaçkın köle konusu, devleti meşgul etmiş, bunun için çeşitli tedbirler alınmıştır. Kaçkın köle şikâyetleri ile başlayan süreç, yaveci tarafından yakalanması, kimin sınırları içerisinde yakalandığı ve kime ait olduğu tartışmaları, elde tutulma süresi olan müddet-i örfinini belirlenmesi, sahibinin beklediği sürede kaçkın köleye yapılan masraf, sahibi geldiği zaman sahipten beklenen yave müjde parası, sahibi çıkmadığı takdirde satılması, satıldıktan sonra sahibinin çıkagelip kölesini yahut istircâ'-ı semeni talep etmesi durumunda izlenecek yol gibi konular kanunlarla belirlenmiştir. Bkz. Şule İyigönül Atasagun, "Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 5278 No'lu Münşeat Mecmuası" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2013), 25,50,70,369.; Ekrem Tak, "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler", içinde *Üsküdar Sempozyumu*, c. 1 (İstanbul, 2004), 19-28.

³⁷ Sahillioğlu, "On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", 111.

³⁸ İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550 -1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2014): 206; Mustafa Akkaya, "XVII, Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 14 (25) (2011): 213.

³⁹ 17.yüzyıl Kırım Sicillerinde çocuk köleler *çora*, *devke* ve *dogma* şeklinde kaydedilmektedir. Bkz. Fırat Yaşa, "Born and Bred in Seventeenth-Century Crimea: Child Slavery, Social Reality and Cultural Identity", içinde *Children and Childhood In the Ottoman Empire From The 15th to the 20th Century*, Ed. Gülay Yılmaz and Fruma Zachs (Edinburgh University Press, 2021), 179.

Habeş câriye	6.000
Siyam	24.000-30.000
Sağire câriye	5.000-8.000
Sağir gulâm	3.000-8.000
Kebir gulâm	11.500
Çolak câriye	3.600
İşçi	12.000-16.000
Rus işçi	10.000
Bakire	6.000-50.000
Hadım	15.000 – 48.000
Müzevvec câriye	6.400
Gulâm ma zevce ve kızı	24.000
Anne ve çocuğu birlikte	5.400-14.400

Tablo 5’te, kölelerin etnik kökenleri, cinsiyetleri ve özellikleri belirtilmiştir. En pahalı köleler Abaza, Siyam kökenli olanlardır. En ucuz köleler ise dâye, sağire ve çolak câriyelerdir. Tablodaki fiyatlar, o dönemdeki ekonomik koşullara göre yüksek seviyededir. Bir Arap câriyenin fiyatı 7.920 akçe iken, bir işçinin yevmiesi 20 akçe civarındadır.⁴⁰ Bu durum, bir Arap câriyenin yaklaşık 400 işçinin günlük kazancına denk geldiğini göstermektedir. Bakire ve işçilerin fiyatlarının yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu özelliklere sahip olanlar Kısmet-i Askerî’de karşımıza çıkmıştır. Mülga Beledî Kısmet defterlerinde ise, bulunan kadın terekelerinde çocuklu anne köleler, çolak câriye ve sağir-sağire köleler dışında bilgi bulunmamaktadır. Kısmet-i Askerî defterlerinde ise köle özelliklerine dair daha fazla kayıt mevcuttur. Mercan isimli dâye köle 16.000 akçedir. Ahmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş isimli askerî sınıfa mensup bir erkeğin terekesinde kaydedilmiştir. Ahmed Ağa’nın eşi Kamer bt. Abdullah’ın iki küçük kızının bakımı için alınmıştır.⁴¹ Hadım köle 2 kişidir ve sadece bir Başbakı kulu tereke kaydında bulunmaktadır.⁴² Yine ailesi ile satılan gulâm Dilaver de bu kişiye aittir. Aynı kişinin 16 köle ile

⁴⁰ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çev. Gökhan Aksay (İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2020), 70.

⁴¹ Dâye veya taye; Bebeğe sütannelik yapan kimse, çocukların bakımını üstlenen ve temel ihtiyaçlarını karşılayan kişidir. Kısmet-i Askerî, 4/5a (C. ahire 1058 – Haziran 1648). Sütanne olarak satın alınan câriyeler kadar, ücret mukabili bu hizmeti veren kadınlarda bulunmakta idi. Mesela Siyavuş b. Abdullah’ın eşi vefat etmiştir. Geride kalan küçük çocuğu için *Dâye Hatunu* tuttuğu anlaşılmaktadır. Siyavuş’un bu kadına 6.000 akçe borcu terekede yer almaktadır. Bu ne kadar süreye ait bir borç olduğu belirtilmemiştir. (Mülga Beledî Kısmet, 6/31a (Zilhicce 1081- Nisan 1671).

⁴² Hadım kölelere orta halli insanların sahip olmadığı söylenebilir. Hadım köle sahibi başbakı kulu olan bir askeridir. 1723-24 yılında Damad İbrahim Paşa’nın hanesinde 82 hadım, Şehid Ali Paşa hanesinde 5 hadım köle olduğuna bakılırsa hadım kölelere devletin yüksek kademelerindeki görevlilerin hane hizmetleri için sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bkz. Selim Karahasanoğlu, “Challenging the Paradigm of the Tulip Age: The Consumer Behavior of

en fazla köleye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hem Askerî hem Beledî Kısmet'teki terekelerden yola çıkarak hadım köle kullanımının nadir olduğunu söyleyebiliriz. Tavaşi de denilen hadım gulâmlar diğer gulâmlara göre daha yüksek fiyattan satılırlardı. Sebebi, hadım edilmek için seçilen kölelerin işleminden sonra birçoğunun yaşamamaları ve hayatta kalanların da daha pahalıya satılmasıydı.⁴³ 48.000 akçe kıymete sahip Hadım Ali tespit ettiğimiz köle fiyatları içerisinde en yüksek fiyattaki kölelerden biridir. Yüksek tutarda servete sahip efendisinin servetinde önemli bir yere sahiptir. Zira o günün şartlarında İstanbul'da mütevazı ölçülerde birkaç ev alınabilecek bir kıymettedir. Diğer hadım gulâm Mercan 15.000 akçe kıymetindedir, yine ortalama kıymetin üzerindedir.

4. Kölelerin İsimleri

Terekelerde kaydedilen köle isimleri, o dönemin ve bölgenin köle ismi tercihlerini yansıtmaktadır. Rusçuk'ta gulâmlara verilen isimler Suriçi'ndekilerle aynı olmakla birlikte, câriyelere verilen isimler oldukça farklıdır.⁴⁴ Evliya Çelebi Belgrad'daki câriyelerin isimlerinin çoğunlukla Bîzâre, Bîçâre, Şekerpare, Mehpâre, Şâdimân ve Balkız olduğunu belirtir.⁴⁵ Sofya'da da gulâm isimleri Suriçi'ndekilere benzerken, câriye isimleri farklılık göstermektedir.⁴⁶ Kırım Bahçesaray'da da durum aynıdır. Gulâm isimleri benzerlik gösterirken, câriye isimleri Suriçi'ndekilerden farklıdır.⁴⁷ Câriye isimleri arasında en çok tercih edilenler şunlardır; Mülayim, Timurhan (zaman zaman Demirhan olarak kaydedilmekte), Gülistan, Müstakim, Üftade, Şahbaz, Belkıs, Payidar, Badısaba, Gonca, Gaye, Tevekkül, Lalegül. Gayrimüslim câriye isimleri de Marya, Marsika, Roksan, İsmihan'dır. Marsika, Marya bir isim değil, 20'li yaşındaki câriyeleri tanımlamak için kullanılan bir terimdir.⁴⁸ Gulâmlar için en çok kullanılan isimler ise, Yusuf, Ali, Hasan, Şahin, Kenan, Dilaver, İvaz, Abdullah, Hüseyin'dir. Gayrimüslim kölelerin isimleri ise Kurd, Sam, Ohan olarak tespit edilmiştir. Kısmet-i Askerî'de de gulâmlar için aynı isimler tercih edilmiştir.

Gayrimüslim kölelerin baba isimlerinde “Yuvan” isminin sıkça görülmesi, “Abdullah” gibi bir kullanımının olduğunu düşündürmektedir.⁴⁹ “Yuvan” künyesi olan gayrimüslimlerin azad edilmiş olma ihtimali yüksektir. İtknelerde baba ismi Yuvan olarak geçen köleler bu düşünceyi desteklemektedir.

Beledî ve Kısmet-i Askerî'deki erkek ve kadın tereke kayıtları ve itknemelere göre Mülayim, Timurhan, Üftade, Marya, Kenan, Yusuf, Şahin isimlerinin o dönemde kölelere en çok verilen isimler olduğu anlaşılmaktadır. Bu isimlere sahip kimselerin, daha önce de köle olabilecekleri ihtimali vardır. Özellikle Mülayim, Müstakim, Timurhan bazen Demirhan, Gülistan, Gülboy, Üftade isimleri yalnızca köleler için kullanılmaktadır denilebilir. Bu sonuca erkek tereke kayıtlarındaki erkeklerin *Abdullah kızı* olan eşlerinin isimleri de desteklemektedir. Mirasçılar arasında cihet-i vala'dan eski sahiplerinin bulunmasının da katkısı olmuştur. İncelenen

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa and His Household”, içinde *Living the Good Life- Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, Ed. Suraiya Faroqhi, Elif Akçetin (Boston: Brill, 2018), 138.

⁴³ Hadım etme İslam'da yasaklandığından, beyaz hadımlar Fransa ve İspanya'da Yahudi cerrahlar tarafından, siyah hadımlar Sudan, Mısır'da Kıpti erkekler tarafından hadım edilerek satılırlardı. Bkz. Sergio Bertelli, *La Porta d'Oriente, Lettere di Pietro Della Valle: İstanbul 1614* (Roma: Voldi Della Storia, 2001), 194.

⁴⁴ Duygu Tamdı, “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri 'ne Göre Rusçuk'ta Köleler ve Cariyeler”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 34 (2013): 230.

⁴⁵ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. IV. Kitap (İstanbul, 2016), 159.

⁴⁶ Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550 -1684”, 207.

⁴⁷ Ahmet Doğan, “Kırım Bahçesaray'da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)” (Ankara, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2022), 286.

⁴⁸ Şirhor-şirhore bebek köleleri, duhter-duhterek 10-12 yaşlarına kadar olan kızları, Marya 20'li yaşlarda genç kadın, fertute –acuze yaşlı ve özrü olan kadın köleler için kullanılmaktadır. Bkz. (Yağcı, 2017, s. 211).

⁴⁹ Hz. İsa'nın öncüsü vaftizci Yahya'nın ve dördüncü İncil yazarının adıdır. Yani, Yanaki, Yanko, Yanis gibi pek çok yazımı gibi Yuvan da bunlardan biridir. Bkz. (*Nişanyan Adlar Türkiye Kişi Adları Sözlüğü*, 2021, s. 655).

terekelede mirasçılar arasında yer alan kız çocuklarının bu isimlere sahip olmadığı görülmüştür. İtknamelerde de azad edilen kölelerin isimleri de yukarıda bahsedilen isimlerle uyumludur. Özellikle Kısmet-i Askerî’de geçen köle isimleri de yine aynı isimlerin kullanıldığını göstermekle beraber, özellikle câriye isimlerinde Eğlence, Şivenaz, Dilaver, Gülboy kullanım sıklığı ile dikkat çeker. Dilaver ismi hem câriye hem gulâmlarda kullanılmakla beraber, yazım farklılığı bulunmaktadır, gulâmlar için yazılırken “a” harfi üzerinde çizgi çekilmektedir.

Aynı döneme ait Rusçuk⁵⁰, Sofya⁵¹, Kırım⁵² sicillerinde kaydedilmiş köle isimleri ve 1545-1659 Edirne Askerî Kısmet’te⁵³ kaydedilmiş köle isimleri ile Suriçi halkının kölelerine tercih ettiği isimler karşılaştırıldığında, her bölgenin kendine has bir isim tercihi yaptığı ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan Hadice, Ayşe, Fatma, Saliha, Rabia, Âmine gibi İslam dünyasında saygı duyulan kadınlara ait isimlere sahip *Abdullah kızları* da dikkati çekmektedir. Bu isimler tereke kayıtlarında sıkça görülmektedir. Bunlar köle statüsündekilerde neredeyse yok denecek kadar az rastlanılan isimlerdir. Bu isimler ve *Abdullah kızı* olmaları ya mühtedi olduklarını ya da azad edildikten sonra sahiplerinin verdikleri isimleri terk ederek daha özgür kadınların tercih ettiği kutsallık içeren isimleri aldıklarını düşündürmektedir.

5. Kölenin Servetten Çıkarılması (İtknameler ve İspat-ı İtk Hüccetleri)

Kölelik azad yolu ile sona ermektedir. Azad kelimesi “itk, tahri, fek” tabirleriyle ifade edilmiştir. İslam dini, bu süreci farklı sona eriş yolları ile kabul etmiştir. Bunlar; gönüllü azad, kefaret yoluyla, mukatebe yoluyla, kanuni azad, ölüme bağlı azad, ümmüveled olma, devlet tarafından azad şeklinde gerçekleşmektedir.⁵⁴ Osmanlı toplumunda görülen en yaygın olan köle azad etme usulü gönüllü azaddır; amaç, hiçbir karşılık beklemeden Allah rızasına nail olmaktır. Hukuki formalitede “hasbeten lillahi Teâla” şeklinde ifade bulmuştur. Genel temayül altı-yedi sene kölelik yaptıktan sonra azad etmek şeklindeydi.⁵⁵ Kendi kölesini azad etmekle kalmayıp başkalarının kölesini satın alarak azad etmek de oldukça yaygındı.⁵⁶ Öldükten sonra sevaba kavuşmak amacıyla her yıl belli bir sayıda kölenin azad edilmesini vakfedenleri de görmek mümkündü. Misal, Bursa’da yaşayan Abdülaziz Efendi, 1656 yılı kurduğu vakıf şartnamesine vakıf gelirlerinden 50 riyalin bir câriye ve gulâmın azadı ve azad edilenlere beşer riyalin de elbise parası için tahsis edilmesi şartını koydurmuştu.⁵⁷

Tedbir, efendinin ölümü ile gerçekleşen kölesine hürriyetinin iadesini düzenleyen bir mukaveledir. Aslında söz konusu olan bir vasiyet durumudur. Vasiyet mirasın 3/1’ini aşmamalı kaidesi kölenin azad edilmesinde de geçerlidir. Şayet kölenin mutlak tedbir ile azad edilmesi bahis konusu ise kölenin o günkü kıymeti mirasın 3/1’ini aşmamalıdır. Bu takdirde hürriyetine kavuşabilirdi. Bu yüzden ölümünden sonra kölesinin hürriyetine dair bir sıkıntı yaşanmaması için mukayyet tedbirin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Buna göre getirilen şart, efendinin ölümünden bir müddet evvel azadın gerçekleşmesidir. Bu şekilde tedbir, vasiyet mahiyetini

⁵⁰ Tanıdı, “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri ’ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cariyeler”, 230.

⁵¹ Çakır, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550 -1684”, 207.

⁵² Zeynep Özdem Köse, “Kırım Hanlığı ’nda Kölelik (1648 -1699)” (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SB Ens, 2017), 38-43.

⁵³ Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 81-434.

⁵⁴ Aydın ve Muhammed Hamidullah, “Köle”, 246.

⁵⁵ Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909* (İstanbul, 2004), 76.

⁵⁶ İzzet Sak, “Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18.Yüzyıllar)” (Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 91.

⁵⁷ Karataş, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, 147.

almaz, efendinin hayatta iken yaptığı bir tasarruf halini alırdı. “... bin... isimli kimsenin vefatından 7,10, 40 gün mukaddem azad edilmek” şeklinde formüle edilmiştir.⁵⁸

Azad etme sadece müslümanlara has bir uygulama değildi, gayrimüslimler arasında da tıpkı müslümanlar gibi ahirette günahlarının affı için benimsedikleri bir usuldü. Yahudi taifesinden Kurtuva cemaatından Paruh veledi Avraham, Rapuna binti Beleb nam câriyesini yedi seneye varıncaya değin kitabete kesdim” diyerek mükatebe usulü ile azad etmiştir. İslam dini köleliği tedricen kaldıracak yollar belirlemiştir, bunlardan biri de “kitabete” usulüdür. Bu örnekten anlaşıldığı gibi gayrimüslim tebaada İslam’ın getirdiği köle azad etme usullerini benimsemektedir.⁵⁹ Sevap kazanmak için köle azad eden zimmilerin yanında, bu işi cemaat duygusu ile yapan gruplar da vardı. Özellikle yahudi cemaatlerinin, Yahudi esirleri satın alarak serbest bıraktıkları anlaşılmaktadır.⁶⁰

1656-1676 yılları arasına ait Beledî Kısmet defterlerinde itka (kölelikten kurtulma) ait 74 hüccet tespit edilmiştir. Bu hüccetlerin 46’sı kadın, 28’i erkek kölelere aittir. 32 hüccet kaydında köle sahibi müslümandır, bunların 6’sı kadın, 27’si erkektir. 41 hüccet kaydında sahip konumunda olanlar gayrimüslimdir, 6’sı kadın 32’si erkektir. Bu hüccetlerin 54’ü isbat-ı itk, 20’si itkname dir. 54 kişinin sahipleri öldükten sonra azad edildiklerini artık köle olmadığını ispatlama çabasına düştükleri ve mahkemeye başvurdukları, 20 kişinin efendileri tarafından azad edildiğini tescilledikleri anlaşılmaktadır. Azad edilen kölelerin çoğunluğunun Rus, sırasıyla Gürcü, Macar, Frenci, Eflak asıllı oldukları anlaşılmaktadır.

Sevap kazanmak için yapılan azad etme fiili, aynı zamanda servetten bir miktarının da kaybı anlamına gelmektedir. Suriçi’nde ortalama câriye fiyatı 9.000 akçe, gulâm 10.000 akçedir. Buna göre 369.000 akçe câriye, 230.000 akçe gulâm olmak üzere toplam yaklaşık 599.000 akçe, Suriçi’nde insanların sevap kazanmak için servetten feragat ettikleri tutardır.

İtknamele rin çoğunluğunun gönüllü azad için olduğu görülmektedir. İspat-ı itk hüccetleri, tedbir usulü ile azad olmuş kölenin, mevlâsının vefatından önce kendisini azad ettiğini mirasçılara karşı ispat etme çabaları ile ilgilidir. Bilindiği üzere “tedbir” ile azad, mevlâsının ölümünden sonra hürriyete kavuşması şeklindeki bir uygulamadır. Köle, yüksek tutardaki bir servet unsuru olduğundan, azad ile mirastan çıkması mirasçılarının istemediği bir durumdur. Tedbir ile azad edilen köleler, sahipleri öldükten sonra mirasçılarla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Mirasçılar köleyi satmak isterken, köle hürriyetine kavuşmak için uğraş verir. Bunun için kölelerin itkını ispat etmek üzere mahkemeye gittiği görülmektedir. Mevlâsının ölmeden “maraz-ı mevte” duçar olmadan önce şahitler huzurunda bu azadı gerçekleştirmesi gerekmektedir ki ölüm vaki olduğunda müdebber köle şahitlerle mahkemeye gidip hür olduğunu ispatlayabilsin. İspat-ı azad hüccetlerinde genellikle belirtilen tedbir süresi ölmeden kırk gün öncesi şeklindedir. Bazen “bir sene mukaddem” şeklinde kaydedildiği de olur. Bazen de *helakından sonra bir sene tamamına değin oğlu İshak’a hizmet edip* gibi bir şart konulduğu da görülmektedir.⁶¹

Bir gayrimüslim kadın beş kölesini azad etmiştir. Bu kölelerden dördünün müslüman olmaları dikkat çekicidir. Ayrıca bu kölelerden biri erkektir. Ana bt. Aznavur nam bu kadının hem müslüman köle hem de erkek köle sahibi olması mevcut kurallara aykırıdır.⁶² Belki de sahip olduğu köleler müslümanlığı seçmişlerdir. Gayrimüslimlerin müslüman köle sahibi olamayacakları kuralına göre azad edilmiş olabilirler.⁶³ Gayrimüslim efendilerine bağlı olan kölelerin, özgürlüklerini kazanmak için müslümanlığı tercih ettikleri sık görülen bir durumdur.

⁵⁸ Sahillioğlu, “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, 80.

⁵⁹ İKA, Mülga Beledî Kısmet, 1/51a (Şaban 1067 – Mayıs 1657).

⁶⁰ Karataş, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, 147.

⁶¹ Mülga Beledî Kısmet, 8/3a (Muharrem 1084 – Nisan 1673).

⁶² Mülga Beledî Kısmet, 8/1b, 2a, 2b (Muharrem 1084 – Nisan 1673).

⁶³ Karataş, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”, 139.

Azad ile uteka ve mevlâsı arasındaki ilişki devam etmektedir. Köle-mevlâ ilişkisi hukuki bir bağ oluşturmaktadır. Her ikisi de birbirine belli koşullarda mirasçı olabilmektedirler. İncelediğimiz defterlerde bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır. Öne çıkan birkaç tanesi burada değerlendirilmiştir.

Anna bt. Sergis isimli kadın, ölen efendisinin mirasının beytümâlâ intikal etmesine karşı çıkmıştır. Kendisinin bir köle olarak mirasa dâhil edildiğini şikâyet ederken, diğer taraftan mevlâsının mirasında cihet-i asabe-i sebebiye ile vâris olduğunu iddia etmektedir.⁶⁴ Hem azadlısı olarak kendinin hem de mevlâsının eşinin mirasta hakları olduğunu ve Beytümâl-i Âmme'nin terekeye haksız müdahalesini mahkemeye dava etmiştir. Burada hem özgürlüğüne hem de mevlâsından intikal edecek servete müdahale edilen gayrimüslim bir azadlı kadının verdiği mücadele dikkat çekicidir. Diğer yandan efendisinin çocuğu olmadığından, ölenin eşi ve beytümâl arasındaki paylaşımında daha az miras payı alacaktır (üçte biri). Anna'nın haklılığını kanıtlamasıyla ölenin eşinin alacağı miras payı yükselecek, daha karlı bir sonuç elde edilecektir. İspat-ı itk ile mirasa muhatap olanların miras paylaşımında sonuçlar değişecektir.

Başka bir belgede ise, bu sefer efendinin mirasta hakkı olduğu görülmektedir. Saliha Hatun bt. Mehmed'in azadlısı Havva'nın büyük kızı Rabia ölmüştür.⁶⁵ Rabia'nın annesinden başka kimsesi olmadığından Beytümâl-ı Amme emini terekeye müdâhil olmuştur. Saliha Hatun burada devreye girerek, bu mirasta mevlâ cihetiyle mirasçı olduğunu iddia ve ispat etmeye çalışmıştır.

Derviş Mehmed b. Abdullah sekiz yaşındaki kölesi Siyavuş b. Abdullah'ı şahitler huzurunda *oğlumdur* demekle azad etmiştir.⁶⁶ Bir süre sonra efendisi Derviş Mehmed ölmüş, mirasçısı olmadığı için mirası Beytümâl-ı Âmme'ye intikal etmiştir. Çocuğun vasîsi, çocuğun Derviş Mehmed'in hem azadlısı hem de *oğlumdur* diyerek sahiplendiğini ispatlayarak ve mirasçı sıfatıyla Beytümâl-ı Âmme'ye intikal eden mirası talep etmiştir.

Dilaver b. Abdullah'ın efendisi Nuh Bey b. el-merhum vezir Hüseyin Paşa'dır.⁶⁷ Dilaver'in terekesinden Şehzadebaşı'nda manifaturacı olduğu ve çeşitli kumaş cinsleri sattığı anlaşılmaktadır. Aslan isimli bir zimmi ile ortak iş yürütmektedir. Hem borç verdiği hem de borçlandığı kişiler vardır. Dilaver'in yakını bulunmadığından mirası efendisi Nuh Bey'e intikal etmiştir.

Anna bt. Yuvan isimli Ermeni kadın öldüğünde, mirası eşi, kızı ve efendisinin küçük oğluna kalmıştır.⁶⁸ Anna azad edilmiş bir kadındır, kız çocuğa sahip olduğu için mirasına mevlâsı da hissedar olmuştur. İslam miras hukukuna göre, çocuk erkek olsaydı, miras baba ve çocuk arasında paylaşılacaktı. Öte yandan efendisi de ölmüş, bu miras hissesi onun oğluna geçmiştir. O da henüz küçük olduğu için vasîsi devreye girmiştir. Bu tereke kaydı, İslam hukukuna göre efendi ve azadlı kölesi arasındaki hukuki bağın koşullara göre her daim korunduğunu göstermektedir. Anna'nın *zevcinden intikal ve isabet eden 20.000 akçe menzil hissesi* ibaresi de daha önce bir evlilik yaptığı, eşinin ölümü ile bu hisselerin servetine dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Diğer dikkat çeken şey, Anna'nın 2.000 akçe mehr-i müeccel alacağı bulunmasıdır. Bu da Anna'nın cârîye olarak Osmanlı topraklarına getirildiği, gayrimüslim bir efendisi olduğu, efendisi tarafından azad edildiği, bir hristiyan olarak müslüman nikâhı ile evlendiği, servet miktarından anlaşıldığı üzere hali vakti yerinde bir durumda iken ölmüş ve 55.215 akçe mirasının İslam hukukuna göre taksim edildiği sonucunu vermektedir.

⁶⁴ Sebebiyye; bu kısma giren asabe, miras bırakan şahsa (ölüye) kan bağı ve nesep ile değil, âzat olma sebebiyle bağlı bulunmaktadır. Bu durumda köleyi âzat eden erkek veya kadın (mevlâ), eski kölesinin nesebî asabe veya ashâbü'l-ferâiz nevinden vârislerinin bulunmaması halinde ona, sebebi asabelik ile vâris olmaktadır. Bkz. Hamdi Döndüren, "Ashâbü'l-Feraiz", içinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991).

⁶⁵ Mülga Beledî Kısmet, 1/77b (Safer 1068 – Kasım 1657).

⁶⁶ Mülga Beledî Kısmet, 1/25b (C. ahire 1086 – Ağustos 1675).

⁶⁷ Mülga Beledî Kısmet, 3/48a (Safer 1077 – Ağustos 1666).

⁶⁸ Mülga Beledî Kısmet, 8/25b (C. evvel 1084 – Eylül 1673).

6. Ümm-i Veledder Durumu

Kadın kölelerin azad edilme usullerinden biri de efendilerinden çocuk sahibi olmalarıdır. Çocuk doğduktan sonra câriye ümm-i veled statüsüne geçer.⁶⁹ Burada en önemli nokta, efendinin çocuğun babası olduğunu kabul etmesi ve câriyeyi ümm-i veled olarak tanımasıdır.⁷⁰ Ümm-i veledin çocuğu, eşinden olanlarla aynı hukukî ve sosyal statüye sahiptir.⁷¹ Efendisi öldüğünde câriyenin çocuğu mirasçı olur. Câriye de çocuk doğurduktan sonra hür konumuna geçer. İslamiyet öncesi Araplar, câriyeden doğan çocukları “annenin statüsüne tabidir” kaidesi ile câriyeyle birlikte satabiliyorlardı. İslam hukukunda ise, doğan çocuğun efendisine ait olduğu şüphesiz ise “babanın statüsüne tabidir” kaidesi benimsenmiş, efendinin sahip olduğu çocuk ile de câriye, “ümm-i veled” statüsüyle efendisinin ölümünden sonra özgürlük hakkı elde etmiştir. Bu hakkı kaybetmemek için başkasına satılması da yasaklanmıştır.⁷²

Beledî Kısmet defterlerinde yer alan bir örnekte, Kürkçübaşı Mahallesi’nde sakin iken vefat eden Yusuf b. Abdullah’ın üç çocuğu vardır.⁷³ Câriyesi Belkıs da efendisinden hamiledir. Yusuf’un mirasçıları çocukları ve bu doğmamış çocuktur. İslam hukukunda anne karnındaki çocuk, erkek sayılarak mirastan hissesi erkek çocuğa düşen oranda hesaplanmaktadır. Belkıs’ın bebeği için de bu şekilde diğer erkek kardeşlerine düşen miktar olan 19.530 akçe olarak belirlenmiştir. Belkıs bu bebek ile ümm-i veled statüsüne sahip olan bir câriye olarak hürriyetine kavuşmuştur. Efendisinin diğer çocuklarının vasilğini üstlenmiş ve onlara nafaka bağlanmasını talep etmiştir. Belkıs bir câriye iken ümm-i veled cihetiyle hürriyetine kavuşmuş hem anne hem vasî hem de diğer öksüzlerin annesi olmuştur. Belkıs, ümm-i veled olmasa veya tedbiren azad edilmeseydi, mirasın bir parçası olarak satılabilirdi. Bu durumda hem kendisi köleliğe devam edecek hem de diğer öksüzler mağdur olacaktı.

Hacı Selim b. Cum’a mirasından üç ümm-i veledde yani câriyelerine vasiyet yolu ile nakit miras bırakmıştır.⁷⁴ Bu kadınlar Şakire bt. Abdullah, Mülayim bt. Abdullah, Şahbaz bt. Abdullah isimlerinde olup, *Berâ-yı vasiyyet li-ümm veled Şakire* ve diğerleri kaydı ile sırasıyla 20.000, 10.000 ve 10.000 akçe almışlardır. Hacı Selim’in üç oğlu muhtemelen bu kadınların çocuklarıdır. Ayşe Hatun bt. Abdullah ise Hacı Selim’in nikâhlı eşi olup, diğer kadınlar ümm-i veled statüsünde kalmışlardır. Hacı Selim, vasiyetiyle bu kadınların gönüllerini hoş tutmak istemiş gibi görünmektedir. Hacı Selim’in eşlerine bıraktığı nakitler, kadınların servetlerine önemli bir katkı niteliğindedir.

Ayşe bt. Ahmed isimli kadının servetinin büyük kısmı, kendinden önce vefat eden oğlu el-Hac Ali’nin miras hissesinden gelmektedir.⁷⁵ Ayşe vefat ettikten sonra mirası oğlunun altı çocuğuna kalmıştır. Ayşe’nin, vasiyetinde de ümm-i veledler yer almaktadır. Anlaşılan o ki, Ayşe, oğlunun câriyeleri ve daha sonra ümm-i veledleri olan, aynı zamanda kendisinin de torunlarının anneleri olan Belkıs ve Hakimiye’ye vasiyet yoluyla 4.000 ve 9.000 akçe bırakmak

⁶⁹ Efendisinden bir çocuk doğuran câriye, onun ölümünden sonra başka bir muameleye gerek olmaksızın hürriyetini elde eder. Hz. Peygamber’in câriyesi Mâriye, İbrâhim’i dünyaya getirmesi üzerine ümm-i veled statüsüne geçirilmiş ve bu olay Müslümanlara örnek teşkil etmiştir. İslâm ülkelerinde ümm-i veled haline gelerek hürriyetine kavuşan birçok câriyenin bulunması, bu usulün kölelerin azaltılması bakımından geçerli bir yol olduğunu göstermektedir. Böyle bir câriyeden doğan çocuk hür sayılır, onunla baba arasında normal bir nesep bağı kurulur ve her bakımdan normal evlilikten doğan çocukların statüsüne sahip olur. Bkz. Aydın ve Muhammed Hamidullah, “Köle”.

⁷⁰ Madeline Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Çev. Ebru Kılıç (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 131-36.

⁷¹ Colin Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”, içinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 78.

⁷² Barkan, “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”, 24.

⁷³ Mülga Beledî Kısmet, 5/76a (R. ahir 1081 – Haziran 1673).

⁷⁴ Mülga Beledî Kısmet, 7/60b (Zilhicce 1082 – Mart 1672).

⁷⁵ Mülga Beledî Kısmet, 6/5a (Şaban 1081 – Ocak 1671).

istemiştir. Böylece Belkıs ve Hâkime, bir başka kadının kollaması sayesinde bir servete kavuşmuşlardır.

Câriyelerin efendilerinden çocuk doğurmasıyla kazandıkları ümm-i veled statüsü, farklı bakış açılarına göre değişen anlamlar taşımaktadır. Efendi için bu durum, servetinden kaybettiği bir mal anlamına gelirken, câriye için çocuğu sayesinde satılma ihtimali ortadan kalkan, belki efendisi ile evlenip eş statüsüne geçen, evlenmediği takdirde efendinin ölümünden sonra da özgürlüğüne kavuşan bir birey, doğan çocuk için ise efendinin evladı ve mirasçısı olmak gibi çok yönlü bir ilişkiyi içermektedir. Ev ahalisi için ise, miras hissesine birinin daha katılması, nikâhli eşe bir rakip anlamı taşımaktaydı. Câriyenin, ümm-i veled statüsüne geçmemesi için hamile olduğu anlaşılır anlaşılmaz satılması ya da çocuğun başkasından olduğu iddiası ile efendinin gözünden düşürülerek satılmaya teşvik edilmesi yahut çocuğun düşürülmesi, bu esnada câriyelerin hayatını kaybetmesi gibi durumlar da söz konusu olmaktadır.⁷⁶

Sonuç

İstanbul kadınlarının köle sahibi olma durumu için terekeler incelenmiştir. Terekeler zengin verilere sahip olmakla birlikte temsiliyet problemi ve sınırlılığı gözünde bulundurulması gereken bir kaynak grubudur. Bu problemin bilincinde olarak bir inceleme yapılmıştır.

Suriçi'nde mühtedi veya azadlı nüfusa dair bir fikir vermesi bakımından tereke sahiplerinin baba isimlerine bakılarak geçmişte köle olanlar belirlenmeye çalışılmıştır. 2603 tereke kaydının 341'i Abdullah kızı/oğullarına aittir (%13). 341 tereke sahibi kadın ve erkek ve bunların eşlerine de bakıldığında incelediğimiz dönemde 694 kişinin azadlı nüfus olduğu düşünülmektedir. Diğer deyişle, bir başkasının servet parçası iken, azad edilerek servetten çıkarılmış, özgür olmuş 694 insan görülmektedir. Kadınların daha çok azad edildikleri anlaşılmaktadır. Beledî Mülga Kısmette, askerî sınıfa mensup olanlara göre daha çok azadlı kimselere ait tereke kaydı bulunmaktadır. Yani 20 yıllık süreçte orta halli İstanbullularda askerî sınıfa göre daha çok köle kökenli insan bulunduğu söylenebilir. İnceleme grubumuz olan kadınlarda azadlılar çok sayıdadır.

Orta halli kadınlarda köle sahibi olan 21 kişidir. Toplam 22 köle olup, hepsi câriyedir. Diğer bir deyişle 591 kadının %4'ü köle sahibidir. Kadınların servetinde köle unsuru %1,2 oranında paya sahiptir. Diğer servet unsurları içerisinde sekizinci sırada yer almaktadır. Müslüman kadınlar en fazla köle sahibi olanlardır (%94). Köle sahibi kadınların %71'i varlıklı kadınlardır. Tüm bu bilgiler ışığında Suriçili orta halli Osmanlı kadınlarında köle sahipliği yaygın değildir. Sahip olanların çoğu da varlıklı kadınlardır.

1656-1676 yıllarında İstanbul'da câriye fiyatı ortalama 9.000 akçe, gulâm fiyatı ise ortalama 10.000 akçedir. Bu fiyatlar, Suriçi'nde mütevazı bir ev fiyatına eşittir. Orta halli kadınlarda köle sahipliği %19 ve erkeklerde %81 oranındadır. Bu gruptaki ahalinin sahip olduğu köle cinsi en fazla câriyedir (%71). Erkeklerin daha fazla köle sahibi olduğu anlaşılmaktadır (%85).

Servetten bir miktarın kaybı anlamına gelen azad etmeye, Mülga Beledî Kısmet Mahkeme defterlerinde yer alan itkname hüccetleri üzerinden bakılmıştır. Bu 20 yıllık süreçte 74 itkname olup bunların 46'sı kadın, 28'i erkek kölelere aittir. En çok erkekler ve gayrimüslimler kölelerini azad etmişlerdir. Azad edilenlerin mensup oldukları ülkelere bakıldığında sırasıyla Rus, Gürcü, Macar, Frenci ve Eflak olduğu saptanmıştır.

Teşekkür

100/2000 Osmanlı Müessesesi ve Medeniyeti YÖK Bursiyeri olarak YÖK'e teşekkür ederim.

⁷⁶Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, 192; Yahya Araz, "Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul'unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)", *Kebikeç*, sy 37 (2014): 37.

KAYNAKLAR

Kadı Sicilleri

Mülga Beledî Kısmet Mahkemesi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Kısmet-i Askerî Mahkemesi 5, 6, 7, 8.

Yayınlar

Akkaya, Mustafa. “XVII, Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar’da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 14 (25) (2011): 204-17.

Akyılmaz, Gül. “Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi ile İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı’nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi IX*, sy 12 (Aralık 2005): 214.

Araz, Yahya. “Cariyeler, Efendiler ve Pusuda Bekleyenler: Osmanlı İstanbul’unda Hamile ve Çocuk Annesi Cariyeler Üzerine Düşünceler (1790-1880)”. *Kebikeç*, sy 37 (2014).

Artan, Tülay. “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış, Orta Halliliğin Aynası”. İçinde *18. yy Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*. Ed. Tülay Artan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Atasağun, Şule İyigönül. “Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi 5278 No’lu Münşeat Mecmuası”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araş. Ens., 2013.

Aydın, M. Akif ve Muhammed Hamidullah. “Köle”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 26:237-46. Ankara, 2002.

Barkan, Ömer Lütfi. “Edirne Kassamına Ait Tereke Defterleri”. *Belgeler III*, sy 5-6 (1966): 1-479.

Bertelli, Sergio. *La Porta d’Oriente, Lettere di Pietro Della Valle: İstanbul 1614*. Roma: Volti Della Storia, 2001.

Busbecq, Ogier Ghislelin. *Türkiye’yi Böyle Gördüm*. Haz. Aysel Kurutoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser 31, 1974.

Çakır, İbrahim Etem. “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550 -1684”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 36 (2014).

Doğan, Ahmet. “Kırım Bahçesaray’da Sosyo-Ekonomik Hayat (1700-1725)”. Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi, 2022.

Döndüren, Hamdi. “Ashabü’l-Feraiz”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 3:467-68. İstanbul, 1991.

Ekin, Ümit. “Seyahatnamelerin Işığında Osmanlı Toplumunda Köleler”. İçinde *Osmanlı Devleti’nde Kölelik Ticaret, Esaret*, 187-209. ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan. İstanbul: Tezkire Yayınları, 2017.

Erdem, Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. İstanbul, 2004.

Faroqhi, Suraiya. *Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*. Çev. Hamit Çalışkan. İstanbul, 2009.

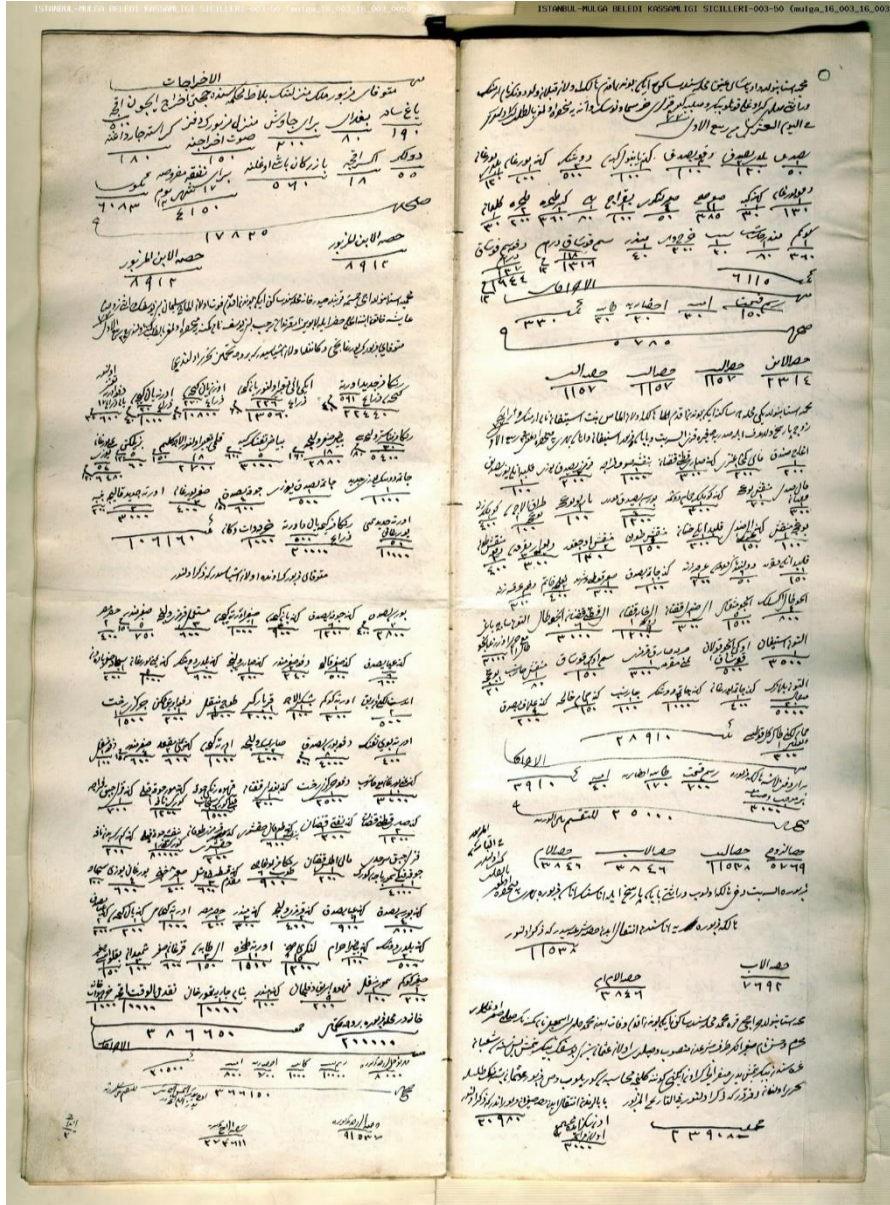
———. *Osmanlılar Kültürel Tarih*. Çev. Çağdaş Sümer. İstanbul: Akılçelen, 2018.

———. *Women in the Ottoman Empire (A social and Political History)*. IB Taurus, 2023.

- Flesicher, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Haz. Ekrem Çakıroğlu, Çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.
- Gradeva, Rossitsa. “Osmanlı Taşra Toplumunda ‘Zengin’ Portresi: 1670’lerde Sofya”. İçinde *Osmanlı Taşra İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*. Ed. Antonis Anastasopoulos, çev. Elif Aksoy. Küre Yayınları, 2021.
- Güler, Ümit. “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs’ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 54 (2018): 104-35.
- Gülgün Üçel-Aybet. *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İletişim Yayınları, 2003.
- Gülnihal Bozkurt. “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 38 (1981): 65-103.
- Imber, Colin. “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-Fetâvâ’sında Mehr”. İçinde *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- İnalçık, Halil. “Capital Formation in the Ottoman Empire”. *The Journal of Economic History* 29, sy 1 (1969).
- . *Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar’, Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak. İstanbul, 2010.
- . *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmaları-I*. 16. bs. Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2009.
- . “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”. *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara 2008, 147.
- Kahraman, Seyit Ali ve Yücel Dağlı. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C. IV. Kitap. İstanbul, 2016.
- Karahasanoğlu, Selim. “Challenging the Paradigm of the Tulip Age: The Consumer Behavior of Nevşehirli Damad İbrahim Paşa and His Household”. İçinde *Living the Good Life-Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. Ed. Suraiya Faroqi, Elif Akçetin. Boston: Brill, 2018.
- Karataş, Ali İhsan. “Bursa Şer’iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Köleliğe Bir Bakış”. *İstem*, sy 9 (2007).
- Köse, Zeynep Özdem. “Kırım Hanlığı ‘nda Kölelik (1648 -1699)”. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SB Ens, 2017.
- Lady Montagu. *Şark Mektupları*. Ter. Ahmed Refik, Haz. Dursun Gürlek. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.
- Macaristanlı György. *Türkler, Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme*. Çev. Lale Aslan Özcan. İstanbul 2009: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Mantran, Robert. *XVI-XVII. Yüzyıl’da İstanbul’da Gündelik Hayat*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Eren Yayınları, 1965.
- Menage, V. L. “Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehemmed II.” İçinde *Documents from Islamic Chanceries*. Edt. Samuel M. Stern. Oxford: Bruno Cassirer, 1965.
- Oğuz, Gülser. “Bir Osmanlı Kentinde Taşınır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2013.
- Öztürk, Said. *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995.

- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. Çev. Gökhan Aksay. İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2020.
- Sahillioğlu, Halil. “On Beşinci Yüzyılın Sonu ile On Altıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1980 Özel Sayısı, Ankara 1979.
- Sak, İzzet. “Konya’da Köleler (16. yüzyıl sonu-17.yüzyıl başı)”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 9, sy 9 (1989).
- . “Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)”. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Tak, Ekrem. “1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler”. İçinde *Üsküdar Sempozyumu*, 1:19-28. İstanbul, 2004.
- Tanıdı, Duygu. “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri’ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cariyeler”. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy 34 (2013): 210-35.
- Yaşa, Fırat. “Born and Bred in Seventeenth-Century Crimea: Child Slavery, Social Reality and Cultural Identity”. İçinde *Children and Childhood In the Ottoman Empire From The 15th to the 20th Century*. Ed. Gülay Yılmaz and Fruma Zachs. Edinburgh University Press, 2021.
- Zarinebaf, Fariba. “Women, Patronage and Charity”. İçinde *Beyond the Exotic- Women’s Histories in Islamic Societies*. Ed. Amira El-Azhary Sonbol. Egypt: The American University in Cairo Press, 2006.
- Zilfi, Madeline. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Zilfi, Madeline C. “Mahalledeki Mallar: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Bölüşüm Karşılaşması”. İçinde *Tüketim Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 1550-1922*. Donald Quataert, Çev. Tanju Günseren. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

Ekler

Ek 1. Tereke Örneği; Mülga Beledî Kısım Mahkemesi 3/6a (H.1077/M.1666).